

Alkusanat

Haajaisten kulttuurimaiseman hoitosuunnitelma-alueena on 8.5 km pituinen Haajaistentie sekä siihen liittyvä kyläalue. Tieura on ollut polkuna käytössä jo 1600-luvulla, ja se merkittiin karttoihinkin. Tieksi se rakennettiin 1700-luvulla. Haajaisten kylään liittyy runsaasti Suomen historiaan ja paikallishistoriaan liittyvää perinnetietoa ja tarinoita. Haajaislaiset arvostavat kyläänsä ja toivovat kylämaisemansa teineen säilyvän tulevaisuudessakin.

Kylän keskeinen toimintapaikka, 100 vuotta toiminut kyläkoulu lakkautettiin vuonna 1997. Kylällä toimivat yhdistykset vuokrasivat koulurakennuksen Vieremän kunnalta ja ryhtyivät kunnostamaan sitä kyläläisten kokoontumispaikaksi, juhlataloksi ja retkeilymajaksi. Talo sai nimen Koulukievari. Historiapiiri alkoi kerätä tietoa Haajaisista ja Konolanmäestä kylähistoriaa varten. Hyvää aineistoa ovat olleet yhdistysten arkistot ja harvinainen kokoelma kylän vanhoja maisemia esittäviä valokuvia, jotka on kuvannut kylällä asunut valokuvaaja Topias Säisä. Paljon perimätietoa sekä tarinoita paikallisesta nimistöä on löytynyt. Aktiivisena kylän perinnetiedon kerääjinä ovat toimineet Eeva ja Aaro Huttunen.

Kyläläisten aloitteesta päätettiin laatia aluearkkitehdin kanssa selvitys Haajaisten kulttuurimaisemasta palvelemaan maiseman, ympäristön ja vanhojen rakennusten hoitoa. Kylämaiseman hoitoa tarkasteltiin kyläläisten ja aluearkkitehdin kanssa yhdessä ensimmäisen kerran vuonna 1995. Hoitotöitä käynnistettiin raivauksin vuonna 2000 osana Vieremän maisemaprojektia.

Syventyminen oman kylän historiaan ja maisemaan antaa kylällä asuville arvokasta tietoa oman elinpiirin hoitamiseen ja vaalimiseen. Kaunis kylämaisema ja siihen liittyvät tarinat ja perimätieto ovat kiinnostava kohde lähiseudulta ja etäämpääkin tuleville vierailijoille.

Vieremällä 26.11.2001 Aluearkkitehti Mirja Nuutinen

Haajaisilla asunut Topias Säisä (1902-79) valokuvasi kotikyläänsä 1900-luvun alkupuolella. Kuvassa kauppias Herman Säisän perhekunta, Topias Säisä takana toinen vasemmalta.

KYLÄN HISTORIAA

Rautalahden Säisän savupirtti. (Topias Säisän valokuvat)

Viisalan talo 1900-luvun alussa. (Topias Säisän valokuvat)

Kylän synty ja asuttaminen

Iisalmen kirkkopitäjä erotettiin Tavisalmen pitäjästä vuonna 1627. Kunnallishallintoasetuksen myötä muodostettiin vuonna 1873 Iisalmen seurakunnan alueesta Iisalmen maalaiskunta, johon myös Vieremä kuului. Vieremä erosi omaksi kunnakseen vuonna 1922. (Vieremän kirja)

Haajaisten kylän nimi esiintyy asiakirjoissa jo 1660-luvulla. Nimen arvellaan tulleen Haajasten suvun Ylä-Savossa omistamien eräsijojen mukaan. Haajaset olivat Mikkelin seudun vanha ja vauras valtasuku, vanhimpia savolaisia sukuja, joista yleensä on tietoa. Jo keskiajan lopulla 1510 mainitaan Niilo Haajanen. (Savolaisia sukuja)

Eräsijojen jälkeen alueelle vakiintui pysyvää asutusta. Asukkaat elivät kaskiviljelyllä, metsästämisellä ja kalastamalla. 1860-luvun

nälkävuosien jälkeen alkoi karjanhoidosta kehittyä entistä merkittävämpi toimeentulon lähde.

1900-luvun alkuvuosina kylän toiminta-alueena oli Iimäki-Kihlovirta-Haajainen-Konolanmäki-Petäjäselkä-Eikanmäki. Nykyisin toiminta-alueeseen kuuluvat Ylä- ja Ala-Haajaisjärven ympäristöt ja Eikanmäki. (Eeva Huttunen)

Kylän vanhimpien tilojen historiaa tunnetaan 1600-luvulle saakka. Viisala (entinen Paistinlahti) oli Kumpulaisten suvun sukutila vuodesta 1614 lähtien. Asutusta on tällä paikalla ollut jo paljon aikaisemmin. Aiemmin tilalla on asunut Partasia. Juntusten suku tuli Kuistilan tilalle vuonna 1625.

Viisalan tilalta on löydetty kaksi reikäkiveä, jotka ajoittuvat kivikauteen, todennäköisesti kampakeraamiseen aikaan 4200 – 2500 eKr, mahdollisesti vieläkin vanhemman esikeraamisen Suomusjärven kulttuurin piiriin. Aholanmäen takaa on löydetty sädekiviliusketalta.

Olli Juntunen tuli Juntulanniemeen (Juntulaan) vuonna 1612. Pekka Huttunen löysi 1970-luvulla Juntulanniemen pellostä ¼ äyrin rahan Ruotsin vallan ajalta, vuodelta 1634. Raha on Vieremän museossa. (Juntusen suku)

Tien historiaa

Kuopion läänin entinen kuvernööri Simon Wilhelm Carpelan asettui Runnille vuonna 1797 viljelemään Wilhelmsdalin tilaa. Tilalle ei ollut tietä, vain korpitie erkani Oulun tieltä Valkeiskylän kohdalta johtaen Haajaisten kautta Runnille. Tämä polku toimi kulkureittinä jo 1600-luvulla ja se on merkittiin myös karttoihin. Carpelan kunnosti polun ajotieksi vuonna 1798. Tie palveli Carpelanin kaupankäyntiä Oulun suuntaan. Tietä jatkettiin Kiuruveden puolella Kiurujärven rantaan Tikkalanniemeen ja vuonna 1850 tie ulotettiin 26 virstan matkan Kiuruvedelle saakka. Tie ei tosin palvellut kiuruvetisten liikennettä Iisalmen suuntaan kovinkaan hyvin. Kun Wilhelmsdalin tila siirtyi 1870-luvun tienoilla kapteeni Vilhelm Elmgrénille, kunnostettiin tie Valkeiskylästä Runnille maantiekksi. (Vieremän kirja, Kiuruvesi 1873-1980, Iisalmen entisen pitäjän historia, Runni)

Tie oli monenlaisten tapahtumien näyttämönä. Se toi lähelle Suomen sodan aikaiset tapahtumat sekä kansalaissodan ja viime sotien mainingit. Tietä pitkin liikkivat matkalaiset. Kestiekievärijärjestelmä takasi matkustajien liikkumisen, yöpymisen ja ruuan. Kievereita oli Iirannalla Moiossa, Valkeisilla Anttilassa ja Runnilla Nivanmäellä. Haajaisilla Kuistilan talossa yöpyi paljon kulkijoita, vaikka se ei varsinainen kestiekieväri ollutkaan. Talolliset hankkivat lisätoimeentuloa ajamalla rahtia, mm. Raaheen purjelaivojen mastopuita. Tullessa tuotiin kauppoihin suolaa ja jauhoja. Rahtimatkoja tehtiin myös Ouluun ja Kajaaniin sekä Viipuriin. Tietä pitkin kuljetettiin Iisalmen eläinmarkkinoille melkoiset määrät lemmiä ja hevosia. Laukkuryssät ja muut kauppiat harjoittivat kulkukauppaa. Tie vei miehiä hankkimaan toimeentuloa vieraisiin maihin. Tien vaikutus näkyy myös ihmisten kanssakäymisessä: avioliittoja solmittiin toisille vieraiden sukujen välillä. (Muistelmia, Pertti Hyvärinen)

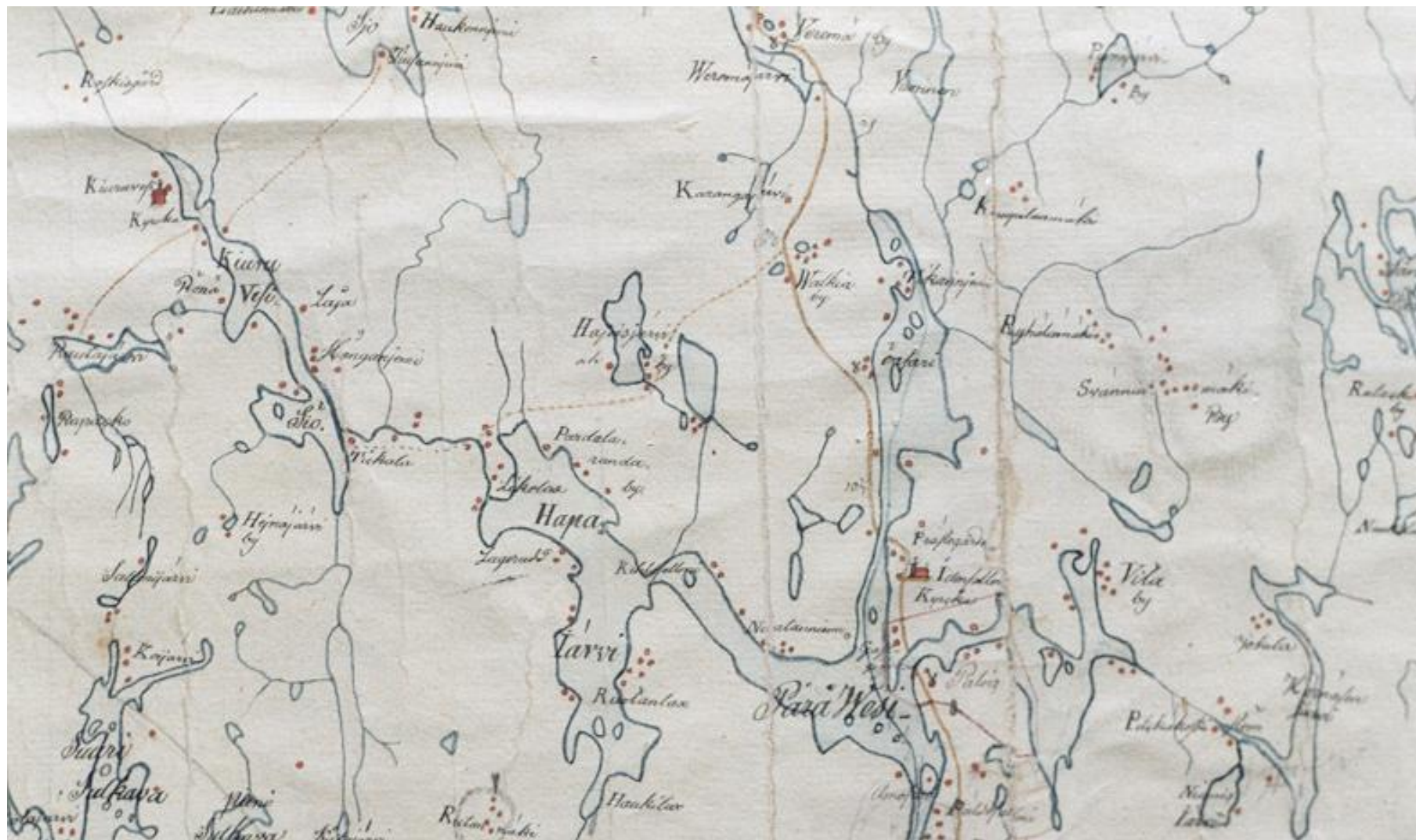
Vanha tie kulki aikoinaan Tarhanmäen (Patterimäen, Patteriharjun) kautta laskeutuen siitä alas entisen kaupparakennuksen järvenpuoleisesta päästä ja vanhan sillan yli, ja edelleen meijerin (myöh. nuorisoseurantalo Rantalán) edestä Humalaharjulle. Tie oikaistiin nykyiseen linjaansa 1930-luvulla hätäaputyönä. Samalla Alakanavan ylittävä entinen puusilta korvattiin nykyisellä.

Runnin kylpylä oli 1910-20-luvuilla Suomen suosituin vesihoitopaikka. Herrasväki majoittui Runnin kylpylähotelliin, mutta majoitustilaa löytyi lähes kaikista Runnin taloista. Vieraita tuli laivoilla, mutta myös Haajaisten kylätiellä nähtiin kuuluisia vieraita. Huomattavin kylpylävieras oli valtionhoitaja, ratsuväenkenraali C. G. E. Mannerheim. Runnilla kävi paljon taiteilijoita, mm. Oskar Merikanto, Leevi Madetoja, Eino Leino, L. Onerva, Venny Soldan-Brofeldt, Juhani Aho, Akseli Gallen-Kallela ja Järnefeltin veljekset. Madetoja ja Juhani Ahon veli ovat yöpyneet Paavolan aitassa. (Muistelmia, Runni)

Toivo Mykkänen muistelee: ”Pikkupoikana istuttiin porttien päällä ja seurattiin tien kulkijoita. Oli hienoa väkeä matkalla Runnille. Jakoivat meille karamellejä. Anttilassa oli kieväri – menivät usein hevosella. 1920-luvulla oli jokunen auto. Täällä ensimmäinen auto oli Aku ja Kalle Kiiskisellä Eikanmäessä. Opettaja Remeksen veli oli heillä autonkuljettajana, kun ei ollut itsellä korttia. Peräsuolla oli turvepehkuetehdas. Turvepaaleja ajoivat tästä Vieremälle talvella useisiin taloihin karjalle kuivikkeeksi. Kesällä ajoi 2 kertaa viikossa Hukkalan piimäpoika, Piimä-Ville (Ville Nousiainen) Lyöjinmäestä Harakkaharjun kautta piimää ja voita Vieremälle.”

Iisalmi-Ylivieska-rautatien linjauksesta käytiin 1910-luvulla kiivastakin pohdintaa, tuliko rautatie sijoittaa Kiurujärven pohjois- tai eteläpuolelle. Eräs linjausvaihtoehto kulki Haajaisten kautta koulun alapuolelta. Kuistilassa pidetyssä kokouksessa asiaa vastustettiin, kun rautatie olisi vienyt peltoalaa.

Karta Öfre Savolax Härad Af Kuopio Län. 1700-luvulta peräisin oleva kartta osoittaa katkoviivalla merkityn tieyhteyden Vahalta Ouluntieltä ”Walkia by”:stä ”Hajaisjärven” kautta ”Hapajärvelle” ja edelleen ”Tikalaan”. (Kansallisarkisto)

Haajaisten kylänäkymä 1930-luvulta. Haajaistentie kulkee Humalaharjun aitan kulmitse alas Kolkonlammelle, jonka rannalla sijaitsee Kuistilan riihi, ja nousee edelleen Murtomäelle, jossa koulu häämöttää metsän reunassa. Kuvan vasemmalla reunassa Kuistilan pihapiirin rakennuksia. (Topias Säisän valokuvat)

Konolanmäentie rakennettiin vuosisadan alussa työttömyystöinä.

”Asianomaisten tientekowelwollisten waltuuttamana on tall. Juho Niskanen anonut kuvernöörin Wirkatoimen kautta hätäapuvaroja Iisalmen kaupungista Kiuruvedelle johtavalta maantieltä Hepopuron sillan kohdalta Iisalmen-Haajaisten kylässä alkawan ja Haajaisten, Haajaistaipaleen ja Luupuveden kylien kautta Kiuruveden pitäjän rajalle johtawan kylätien loppuunrakentamista warten.” (Salmetar 1905)

Huutomäentie korjattiin asutuslain mukaan siirtolaisten tultua Huutomäelle ja Rasinmäelle. Huutomäentie on saanut nimensä sodan jälkeen. (Ee sua seleeve enempee ku Huajaiskylästä, Jorma Säisä)

Talvisin kulki Sourunpohjasta talvitie vastakkaiselle rannalle Saunaniemeen ja siitä haarautui teitä järvenympäristaloihin. (Ee sua seleeve enempee ku Huajaiskylästä)

Eikanmäen kirkkotie kulki Iimäkeen Eikanmäen kohdalta. Tieyhteys toimi talvitienä, ja kesällä kuljettiin tieuraa jalkapatikassa. Eikanmäessä Kiuruveden miehet juottivat hevosiaan markkinoille mennessään. Vuonna 1903 pidettiin Iimäen Pehkolassa iltamia kirkkotien korjaamiseksi.

Suomen historian vaiheisiin liittyviä paikkoja

Ruotsi ja Venäjä ajautuivat sotaan vuonna 1700, ja venäläiset ryhtyivät valloittamaan ja miehittämään maatamme. Vaikka sodan melskeet eivät koetelleet Savon pohjoisosia pahiten, on isonvihan ajoilta (1713-21) säilynyt lukuisia kansantarinoita.

Venäjän joukkoja joutui Ala-Haajaisen *Huutoniemen* rantaan, josta he pyrkivät järven yli Juntulanniemen rantaan, missä talon naisväkeä oli pyykillä. Sotilaat huusivat: ”Tuo venettä, tuohivittu!” Naiset vastasivat samalla mitalla: ”En tuo tuohivittu.” Miehet: ”Tuo venettä, tervavittu.” – ”En tuo tervavittu”, vastasivat naiset huutaen. Sadatellen ja uhkaillen lähtivät miehet kiertämään järveä. Naiset veivät sanaa miesväelle. Talon vahvat Juntusveljekset sitoivat viitakkeet seipäiden neniin ja lähtivät vastaanottamaan vainolaisia. Karjalaisten matka päättyi siihen. Tästä sai *Surmalahti* nimensä.. (Muistelmia)

Kuistilan isäntä Juho Huttunen (1775-1809) oli vienyt karjansa korpeen piiloon venäläisten ryöstelyltä. Talon emännän Kaisa Kokkosen ollessa leipomassa ilmestyivät ryssät taloon vaatien ruokaa. Emäntä ei antanut ruokaa eikä aitan avaimia. Miehet koettivat hirrellä ovea jyskyttämällä päästä aittaan. Kun he eivät siinä onnistuneet, lähtivät he tyhjin toimin talosta. (Muistelmia)

Valkeisille tullessa on Haajaistentien varressa jyrkkä *Luutnantinrinne*. Nimeen liittyvän tarinan ovat jotkut sijoittaneet isovihan tai pikkuvihan aikaan, jotkut Suomen sodan aikoihin. Venäläiset liikkuvat alueella harjoittaen oman käden oikeutta. Askonniemen talon asukkaalla oli vähän vallattomia tyttöjä, joiden aitassa kaksi luutnanttia kävi kyläilemässä. Vierailut tulivat suomalaisten tietoon. Luutnanttien ollessa palaamassa Haajaisten suunnasta ryöstömatkoiltaan olivat kylän nuoret miehet väijyksissä. Luutnantit tulivat yllätetyiksi. Suomalaiset tappoivat upseerit ja hautasivat heidät Koperon tienhaaran kohdalla tien taakse multahautaan. Aitta on säilynyt ja se sijaitsee hieman muunneltuna ja alkuperäiseltä paikaltaan siirrettynä Haajaistentien varressa. (Pertti Hyvärinen)

Vuosina 1808-09 käyty Ruotsin ja Venäjän välinen sota, Suomen sota, johti Suomen luovuttamiseen Venäjän tsaarille. Vieremä oli sodan aikana läpikulkualueena. Oulun tie oli merkittävä kulkuväylä joukkojen siirroissa. Myös Suomen sodan tapahtumat jättivät kansan mieleen tarinoita. (Vieremän kirja)

Patterinmäellä oli Suomen sodan aikana taitavan sodanjohtajan Sandelsin joukkojen tukiasema, jossa oli jonkinlaisia varustuksia, mutta ei kuitenkaan tykkipattereita. Oulun tien lisäksi Haajaisten halki kulkeva kylätie oli ainoa, jota pitkin joukot voivat nopeasti siirtyä paikasta toiseen. Syksyllä 1808 everstiluutnantti Gonradin Vaasan rykmentti oli majoitettuna Iso-Valkeisen ympärille, Sahlstenin vapaakomppania Pikku-Valkeisen pohjoispuolelle ja Heinziuksen komppania Iso- ja Pikku-Valkeisen välille. (Sven Dufva ja Koljonvirta 1808)

Ruotusotamiehen torpan, *Rintalan*, paikka erottuu vielä maisemassa, vaikka rakennuksia ei enää ole. Ruotumestari Joel

Haajaiskylnä talvimaisemaa. Mäellä metsän rajassa näkyy koulu ja sen alapuolella ruotusotamiehen torppa. (Topias Säisän valokuvat)

Huttunen (1814-1902) oli teettänyt rakennukset ja pellot Paavolan talon maalle. Hän kantoi jyväsäatavat talollisilta. Ensimmäinen sotilas oli Leander Leinonen. Toinen sotilas oli kersantti Pekka Hyvönen. Ruotusotilaana oli myös Maunu Lappalainen. Ruotutorpan aitta on siirretty Juntulanniemen pihapiiriin. (Muistelmia)

Rantala ja saha Juntulanniemen suunnasta. Vasemmalla Surmalahti. (Topias Säisän valokuvat)

Surmalahdesta kerrotaan myös tarinaa Suomen sodan ajoilta, jolloin lahdelle väitetään surmatun yhdeksän vihollista. (Vieremän kirja) Toisen tarinan mukaan myös Kolkonlampeen olisi surmattu venäläisiä suomen sodan aikana.

Haajaislaisia on ollut rakentamassa Koljonvirran ylittävää lauttaa ja siltaa. Heikki Ollinpoika Juntunen määrättiin kesäkäräjillä vuonna 1651 yhdessä Matti Koljosen ja Pekka Niirasen kanssa rakentamaan lautta Iisalmen kylään Koljosen talon kohdalle.

(*Juntusen suku*) Heikki Huttunen taas kertoo kirjassaan Muistelmia Koljonvirran sillan rakentaneen kaksi taloa, joista toinen oli Kuistila. Hänen isänsä oli vienyt ruokaa kuudelle aikuiselle veljelleen puusiltatyömaalle. Silta valmistui vuonna 1876. Suomen sodan aikaiset Koljonvirran taistelun laukaukset kuuluivat Haajaisille saakka.

Kansalaissodan tapahtuma-aikoihin (1918) piti suojeluskunta harjoituksia taloissa ja kansakoululla. *Työväentalolla* olivat taas käynnissä punakaartin harjoitukset peitetyin ikkunoin. Sotatapahtumien alettua iisalmelaiset miehittivät Haajaisten työväentalon. Punaisten johtohenkilöitä pidätettiin ja vietiin tutkittavaksi. (*Muistelmia*)

Heikki Huttunen muistelee: ”*Vielä kahdeksantoista tapahtumista palautuu mieleeni Viipurin taisteluissa kaatuneiden Kiuruveden poikien palaaminen valkoisissa arkuissa Kuistilan ohitse kotikuntansa multiin. Muistini mukaan arkkuja oli viisitoista.*” Kuistilan Pekka muistelee: ”*Olin noin 10-vuotias 1918. Katselin saunan ikkunasta, kun ruumissaatto tuli Valkeisilta päin. Oli rospuuttoaika. Valkoiset arkut olivat liistereessä. Hiljaiset miehet kävelivät reen vierellä. Isä käski olla hiljaa kun saattue menee ohi.*” (*Muistelmia*)

Patterinmäellä sijainneella työväentalolla oli vapaussodan jälkeen vuonna 1918 vankileiri, jossa oli noin 60 vankia Kuopiosta sekä lisäksi paikallisia. Leiri oli ympäröity piikkilangoon. Osa vangeista oli paikallisia, osa oli siirretty paikalle Kuopiosta. Ruuasta oli kova puute, ja vartijat ja luottovangit kiertelivät sitä taloissa pyytelemässä.

Maatalous muokkaa maisemaa

Vuodet 1866-68 olivat suuria nälkävuosia. Kylmät ja hallaiset kesät aiheuttivat laajalti katoa, joskin Haajaisten korkeilla mäillä sijainneet pellot osin säästyivät. Iisalmen pitäjässä kuoli noin 10 % väestöstä. Nälänhädän seurauksena ryhdyttiin karjanhoitoa kehittämään voimakkaasti. Uusia toimintatapoja olivat järvenlaskut, metsälaidunten kaskeaminen ja karjamajalaitos. (*Vieremän kirja, Vieremän meijerin 90 toimintavuotta*)

Uutta niittyä kasvaville karjoille saatiin helpoimmin kuivattamalla vesialuetta järveniityksi. Ensimmäisestä järvenlaskusta kertoo Viisalan pihalla olevaan kiveen hakattu päivämäärä 1.10.1873. Puuhmiehiä olivat Wille Kumpulainen, Eerikka Wartainen ja Herman Säisä. Hanketta johti Aholan isäntä Juho Ahonen. Ylä- ja Ala-Haajaisjärven veden pintaa laskettiin pari metriä. Toinen kuivatus tehtiin vuonna 1905. Ylä-Haajainen kuivattiin kokonaan. Järvenkuivioaluetta syntyi noin 130 ha Ylä-Haajaisille, Venelahteen 30 ha ja Levälahteen 30 ha. (*Vieremän meijerin 90 toimintavuotta*)

Heinä niitettiin järvilaskualueelta käsin ja koottiin pieneksi keoksi, tirriksi. Heinä kuivettua se koottiin isommaksi ruoksi. Sapilaila heinät vedettiin kuivemmalle alueelle ja koottiin latoon tai pantiin suovaan. Heinät ajettiin pakkasten tultua karjalle. Latoja ja suovia oli järvilaskuilla satoja. (*Esteri Mykkänen*) Pentti Kumpulainen on laskenut Ylä-Haajaisilla olleen jonakin kesänä 80 latoa ja noin 300 suovaa.

Karjamajalaitos syntyi myös laidunpulan seurauksena. Näitä kesäkartanoita alettiin perustaa 1830-40-luvuilla ja niitä oli vielä

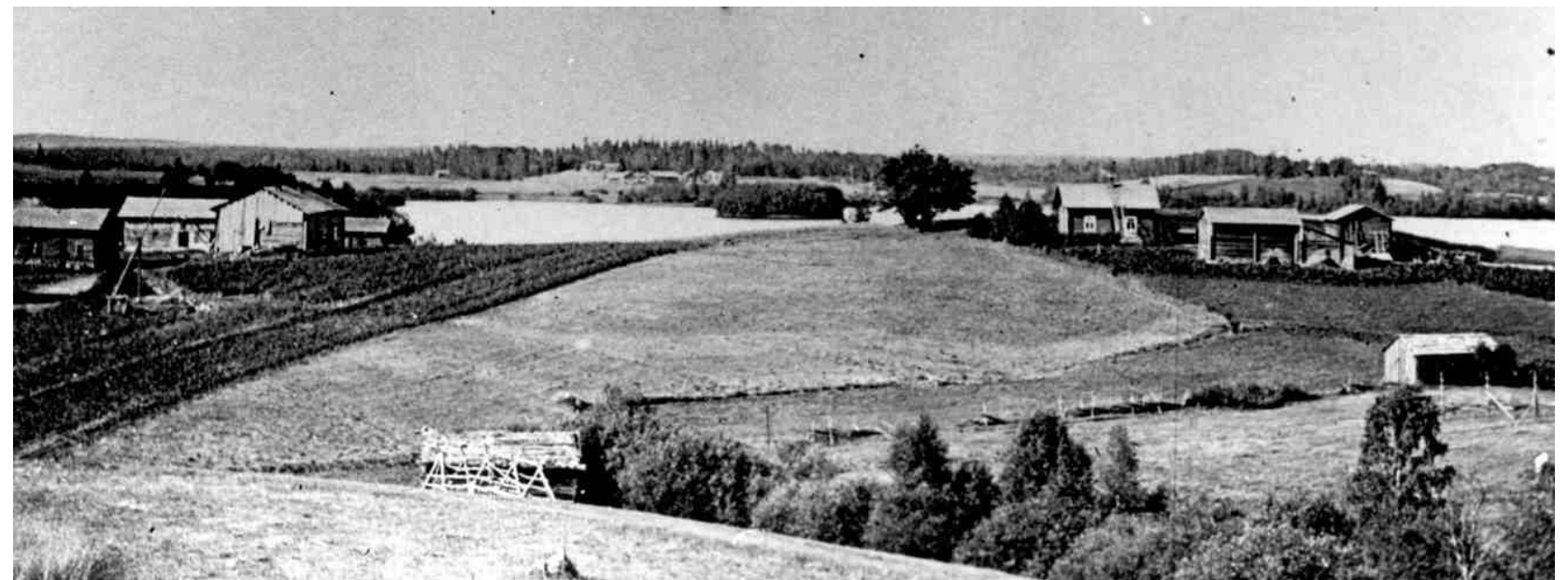
1920-luvulla käytössä. Haajaisilla metsälaitumia ei ollut riittävästi lähellä, ja karja vietävä laidunnettavaksi kauemmaksi talosta. Haajaisilla karjamajoja oli seitsemällä talolla. Suurin maa-alue oli Petäjäselässä nykyisen Petäjäseläntien molemmin puolin, minne kuljetettiin Rautalahden kautta. Ilkkolan kesäkartano oli Kuusela, Paavolan Pöyhönen (Boisman), Kuistilan Koivurinne, Jaakkolan Forssin ja Suolahden Hartikaisen paikka. Karjamajalla pidettiin lampaita, joutukarjaa ja lypsylehmiä. Monet talo veivät sinne kesän ajaksi vain lampaat ja joutilaan karjan, myös hevosia vietiin yhteislaitumelle. Karja lypsettiin ja maito jalostettiin majalla. Karjamajalla saattoi olla karjasuoja, aitta ja lähdehuone kerman säilyttämiseen sekä hoitajan asunto. Karjamajat edistivät myös asutuksen leviämistä takamaille. (*Toivo Mykkänen, Vieremän meijerin 90 toimintavuotta*)

Karjaa pidettiin ulkolaitumilla ja pellot ympäröitiin pisteaidalla. Myös maantietä reunustivat pisteaidat. Eläinten ulkolaiduntaminen väheni 1920-luvulla.

Vuonna 1881 tilakoko oli Haajaiskylässä keskimäärin 249 tynnyrinalaa (tynnyrinala on noin 0.5 ha). Useilla tiloilla oli torppia sekä mäkitupalaisen pieniä asumuksia. Huomattavia maanviljelystiloja 1920-luvulla olivat Haajaisilla Viisala ja Halmeniemi. (*Vieremän kirja*)

Ruispellon takana Kolkonlampi, taustalla Humalaharjun pihapiiri. (Kuva alla vas., Topias Säisän valokuvat)

Näkymä Ala-Haajaiselle. Vasemmalla Ristola, oikealla Humalaharju. (Topias Säisän valokuvat)

Varhaista teollisuus- ja tuotantotoimintaa

Karjanhoidon kehittyessä oli myös maidon käsittelyä parannettava. Meijeritoiminnan loi separaattori, rasvan erottava maitokone. Ensimmäinen separaattori oli Suolahden talossa. Ensimmäinen *meijeri* oli Putkolan meijeri, joka toimi Kuistilan pihanpäärakennuksessa vuonna 1890. Meijeriosuuskunta perustettiin vuonna 1904. Meijeri toimi aluksi taloissa. Oma meijeri rakennettiin Ala-Haajaisen rantaan vuonna 1905 ja jäähuone seuraavana vuonna. Kirnu toimi hevoskierrolla. Meijeri toimi rakennuksessa vuoteen 1919, minkä jälkeen kermat vietiin hevosilla Iisalmeen. Rakennus myytiin Haajaisten nuorisoseuralle. Kun rautatie vuonna 1924 rakennettiin, ajettiin maidot Kurenpolveen. Tietä pitkin kulki varhain aamulla junalle kymmeniä hevosia Haajaisilta, Konolanmäestä, Rautalahdesta ja kauempaakin, niin että kärrit ja pöntöt kolisivat. *(Ee sua selevelle enempee ku Huajaiskylästä, Vieremän meijerin 90 toimintavuotta)*

Alakanavan varrella sijaitsevat vuonna 1907 perustetun *Haajaisten Saha ja Puimakone-osuuskunnan* omistamat mylly ja saha. Osuuskunta omisti myös puimakoneen. Voimakoneena oli iso lokomobiili, joka pyöritti myös myllyä. Ensimmäinen saha paloi tai poltettiin kustoksi työväentalon palosta. Tilalle rakennettiin uusi. Puut ajettiin aluksi jäälle, mistä ne keväällä nostettiin ketteingeillä sahauspaikalle. Uudelle sahalle puut ajettiin vanhan

sahan viereen maalle. Tarvepuuta sahattiin pääasiassa keväällä. Saha myytiin vuonna 1947 ja sahayhtiö purkautui. Sahan osti maineen Jorma Säisä. *(Ee sua selevelle enempee ku Huajaiskylästä)*

Pikkumyllyjä oli Myllymäessä, Ukonmäessä ja Kukkarokoskessa. Halmeniemiellä oli tuulimylly.

Rautalahti on saanut nimensä järvivalmista, jota nostettiin Ylä-Haajaisen pohjoisimmasta lahdesta. Jo varhain hankittiin raudan raaka-ainetta Pohjois-Savossa rautamalmirikkaista järvistä, lammista ja soista. Malmia nostettiin rannoilta 1-3 metrin syvyydestä lautalta tai veneestä käsin. Malmi kuljetettiin talvikelillä reellä Salahmin harkkoyhtiin jalostettavaksi. Kansanomaisen raudanvalmistus päättyi lähes kokonaan 1800-1900-lukujen taitteessa. *(Vieremän kirja)*

Haajaisten kylätien varrella oli paljon pikkumökkejä, joiden asukkaat tienasivat leipänsä perheelleen eri ammattilaisina sekä talojen töitä ja metsätöitä tehden. Eri ammatteja edustivat *kirjansitoja, kauppias, suutari, muurari, räätäli ja seppä*. Naiset hankkivat leipää perheelleen ompelemalla, kutomalla, kehräämällä, *kupparina, hierojana ja lapsenpäästäjänä*.

Nuorisoseuran talon rakentajia.

Etualalla Työväen Osuuskauppa Taisto ja sen takana meijeri, taustalla vasemmalla Kuistila, Humalaharjun kauppa ja Ristola. (Topias Säisän valokuvat)

Haajaisten saha joen suussa. Joella on monta nimeä: Alakanava, Tuomijoki, Täperänpuro ja Haajaistenjoki (Topias Säisän valokuvat)

Patterinmäellä poltettiin hiiliä *hiilihaudassa*. Mäellä oli hiilimökki, josta hiiliä myytiin pajahiiliksi tarvitsijoille. *(Ee sua selevelle enempee ku Huajaiskylästä)*

Turvepehkutehdas toimi Kärkkäälänahossa 1910-20-luvuilla. Turvetta nostamassa ja ojia kaivamassa oli kymmenkunta miestä. Tehdasta johti Huutomäen isäntä Pekka Kumpulainen. Turvetta nostettiin vielä vuonna 1939, jolloin tehdas myytiin Heikki Hukkaselle.

Vireä kylä

Haajaisten toinen työväentalo rakennettiin Patterinharjulle. Mäen alla on Työväen Osuuskauppa Taisto varastoineen. Työväentalosta oikealle alaviistoon on Täperän mökki. (Topias Säisän valokuvat)

Nuorisoseuratoimintaa oli Haajaisilla 1900-luvun alusta alkaen Keski-Iisalmen Nuorisoseuran yhteydessä. Haajaisten nuorisoseura perustettiin vuonna 1909 opettaja Vilho Ruhasen aloitteesta. (Iisalmen Sanomat 14.10.99)

Nuorisoseura toimi aluksi koululla. Kun Haajaisten meijerin toiminta loppui, osti Haajaisten nuorisoseura vuonna 1919 kiinteistön omaksi talokseen, joka nimettiin Rantalaksi. Toiminta oli monipuolista: kuoroja, näytelmiä, retkiä, iltamia, kilpailuja. Koululla ei saanut tanssia, ja ne pidettiinkin mm. Jaakkolassa, Ristolassa tai työväentalossa. Myös Alku-nimistä lehteä toimitettiin. Kilpailuja järjestettiin lausunnassa, hiihdossa, kirjoittamisessa ja laulussa. Juhlia pidettiin kekrinä, vappuna, jouluna ja juhannuksena. Pidettiin kuukausikokouksia ja opintokerhoja, jopa tutkintoja järjestettiin. (Iisalmen Sanomat 14.10.99)

Haajaisten työväenyhdistys perustettiin vuonna 1906. Ensimmäinen kokous pidettiin Juho Oksasen Täperän mökissä. Työväentalo sijaitsi Halmeniemeltä vuokratulla maalla Patterinharjulla. Ensimmäinen talo paloi tai poltettiin vuonna 1920, mutta uusi rakennettiin entisen paikalle. Talon rientoihin osallistuivat isännät ja rengit yhtä matkaa. Ales Säisä, jonka maalla talo oli, istui etupenkissä kunniapaikalla. Tervehdyspuhe saattoikin päättyä seuraavalla tavalla: ”Halmeniemellä on sitten porsaita myytävänä, tervetuloa näihin iltamiin.” Kommunistinen puolue lakkautettiin vuonna 1931 ja valtio myi työväentalon huutokaupalla. Rakennuksen osti Ales Säisä 22 000 markalla. Myöhemmin talon hirret myytiin Kiuruveden Ruutanalle nuorisoseurantaloksi. (Muistelmia, Jorma Säisä)

Haajaisten nuorisoseurantalo Rantalán vihkiäisjuhlat vuonna 1924. (Topias Säisän valokuvat)

Haajaisten kyläkirjasto perustettiin vuonna 1901. Se siirtyi vuonna 1910 Haajaisten nuorisoseuralle. Kirjastoasiaa ajoi aktiivisesti Teodor Kumpulainen, joka oli Iisalimesta valmistuneita ensimmäisiä ylioppilaita. Kirjastoa hoidettiin hyvin, mistä tunnustuksena saatiin vuonna 1912 savolaisen osakunnan I palkinto kirjaston ”hyvästä järjestyksestä”. Oma lasten osasto toimi vuodesta 1911 lähtien. Kirjastossa oli enimmillään 515 nidettä. Kirjastosta tuli kunnallinen vuonna 1927. Nykypäiviin kirjaston kirjoista on säilynyt noin 300 kirjaa.

Haajaisten kylän laulukuorot toimivat koulun opettajien johdolla. Vuonna 1897 käynnisti opettaja Parkkonen ”Lauluseuran” toiminnan. Varsinainen sekakuoro perustettiin vuonna 1905 opettaja Souranderin aikana. Vuosina 1912-20 johti naiskuoro Pulmusia opettaja Ruhanen. Kuorotoimintaa oli aina 1960-luvulle asti.

Palosuojelukunta perustettiin Haajaisille vuonna 1914. Palokalustoa hankittiin iltamista saaduilla varoilla. Paloruisku ostettiin vuonna 1930, ja sitä säilytettiin Jaakkolassa.

Edistyspuolue, joka edusti nuorsuomalaista suuntaa, perustettiin vuonna 1919 ja Maalaisliiton Haajaisten paikallisosasto vuonna 1930.

Haajaisilla toimi myös Sonniyhdistys vuodesta 1901 alkaen. Haajaisten maamiesseura perustettiin seuraavana vuonna, ja se toimi Luoteis-Iisalmen maamiesseuran alaisena. Vuonna 1924 pidettiin miesten käsityökoulua Aholassa. Ko

Koulu, kauppa ja posti

Haajainen oli Iisalmen suurpitäjän koulupiirijaossa Luupueen ja Haapajärven kinkerikuntien kanssa yhteistä koulupiiriä. Valkeisten ja Haajaisten omia koulupiirejä alettiin puuhata vuonna 1894 pidetyssä kylien yhteisessä kokouksessa. Kuntakokous ei hyväksynyt hanketta. Haapajärven ja Luupueen kinkerikunnat päättivät kuitenkin rakentaa oman koulunsa Haajaiselle. *(Vieremän satavuotiaan koululaitoksen vaiheita, Ee sua seleevee enempee ku Huajaiskylästä)*

Koulunpito aloitettiin kyläläisten omin kustannuksin 29.1.1895 Kannaksen talossa ja kahden kuukauden päästä Viisalan talossa, mistä isäntä Ville Kumpulainen luovutti tilat koulun käyttöön ja opettajattaren asunnoksi. Ensimmäisenä opettajana oli neiti Hilda Maria Kauhanen. *(Vieremän satavuotiaan koululaitoksen vaiheita)*

Haajaisten koulupiiri virallistettiin vasta vuonna 1896, jolloin saatiin myös rakennusavustusta. Vuonna 1896 saatiin oma koulurakennus, jonka kunta osti piiriläisiltä 10 vuotta myöhemmin.

Vanhin kuva Haajaisten koulusta. Vasemmalla oleva hirsinen saunarakennus on edelleen Sourunpohjassa saunana. (Topias Säisän valokuvat)

Konolanmäki erottautui omaksi piirikseen vuonna 1928. Samana vuonna Haajaisilla aloitti alakoulu toimintansa. Konolanmäen piiri yhdistyi takaisin Haajaisen koulupiiriin vuonna 1966. Oppilasmäärät vähenivät voimakkaasti 1970-luvulla, ja koulu lakkautettiin vuonna 1997. Seuraavana vuonna Vieremän kunta vuokrasi koulun kylällä toimiville yhdistyksille. *(Vieremän satavuotiaan koululaitoksen vaiheita)*

Haajaisten kansakoulu 1900-luvun alkupuolella. Julkisivut ovat vuoraa-mattomat. Aidalla rajatun koulun tontilla kuivuvat ruiskuhilaat, rinteessä on kasvimaata. Koulurakennuksen vanhinta osaa on oikeanpuoleinen, muuta rakennusta matalampi osa. (Topias Säisän valokuvat)

Haajaisten koulu 1950-luvulla. Yläkerran asunto valmistui vuonna 1928, ja sen ensimmäinen asukas oli Valkeisten ja Haajaisten kansakoulujen yhteinen alakoulun opettaja Aili Heiskanen (opettajana vuosina 1928-40).

Koulun vieressä Murtomäellä pidettiin suuria, yli 300 hengen kesä- ja juhannusjuhlia. Mäellä poltettiin kokkoa ja esitettiin kuorolaulua. Myös urheilujuhlia järjestettiin. Vapaussodan jälkeen piti suojeluskunta harjoituksia koulun ympäristössä. Kesällä 1941 kaivoi nostoväki harjoitusjuoksuhaudaus koulun ympäristöön.

Humalaharjun päärakennuksessa toimi vuodesta 1904 lähtien Herman Säisän kauppa. Kauppaan tultiin pitkienkin matkojen päästä Petäjälästä, Konolanmäestä ja Kiiskisenahosta ja usein puodissa tai lähitaloissa yövyttiinkin. Pihalla olevassa aittarakennuksessa säilytettiin kauppatavarat. Aluksi Säisä oli kauppoineen vuokralaisena Ristolain talossa.

Ales Säisä rakennutti työväenyhdistykselle ”kauppakartanon” vuonna 1907 Eikanmäeltä siirretystä rakennuksesta. Se sijoitettiin kylätien varteen Tuomipuron rannalle. *Työväen Osuuskauppa Taisto* toimi rakennuksessa 1950-luvulle saakka. Myöhemmin kauppa toimi Haajaistentien varressa lähempänä koulua 1960-luvun loppupuolelle saakka.

Humalaharjun pihapiiriä, jonka rakennutti Herman Säisä vuonna 1904 kauppakartanoksi. Juntulanniemestä siirrettiin talli päärakennusta vastapäätä. Keskellä oleva aitta on Ukonmäen myllyrakennus. (Topias Säisän valokuvat)

Posti tuli Oulun postilinjaa pitkin Valkeisille. Postia alettiin kuljettaa Haajaisille vuonna 1900, mikä oli opettaja Parkkosen aikaansaannosta. Ensimmäinen postin kuljettaja oli Latsarus Huttunen. Aluksi posti tuli kerran viikossa, sunnuntaisin, myöhemmin 2-3 kertaa viikossa. Myöhemmin posti siirtyi Humalaharjun kauppaan ja sitten työväen osuuskauppa Taistolle. Rautatien rakentamisen jälkeen posti toimitettiin rautateitse Kurenpolven pysäkin kautta. *(Vieremän rakennuskulttuurin inventointi, Ee sua seleevee enempee ku Huajaiskylästä, Ester Mykkänen)*

Haajaisen kylä kuului Valkeisten *telefoonyhdistykseen*, joka perustettiin vuonna 1912. Keskus toimi Valkeisten koululla vuoteen 1927 saakka, mistä se siirrettiin Luvelahteen kauppias Olli Kauhaselle. Myöhemmin saatiin oma puhelinkeskus Kurenpolveen, johon Haajaisten puhelimet liitettiin.

Tarinoita maisemassa

Iisalmen seutuvilla oli oma rosvoonsa, *Latja Kumpulainen*, joka asui rosvojoukkoineen Ylä-Haajaisen rannalla Mäntyniemessä. Perimätiedon mukaan Latja-rosvon ryöstösaaliin, hopeiden ja muiden aarteiden, kätköpaikkoja on Eikanmäellä Taikalähteen luona, Konolanmäessä, Haajaisilla Uitinsillan seudulla, Kurenpolvessa Telasen lähellä ja Myllymäessä. Rautalahdessa tapahtui myös miestappo. Latja Kumpulainen katuikin tekojaan, mutta tavat eivät kuitenkaan parantuneet. Latsarus Huttunen otti Latja-rosvon kiinni ja hänet toimitettiin Siperiaan, mistä hän palasi vanhana miehenä kotiseudulle etsimään aarrekatkōjään.

Myhkyrin pieni, pyöreä saari Ala-Haajaisjärvässä on ollut nuorten kokoontumispaikka, jossa on poltettu kokkoa, leikitty piirileikkiä, tanssittu ja laulettu. Tarina kertoo, että saareen on haudattu aarre ja kylminä syysöinä sieltä voi nähdä aarrevalkeita. 1800-luvun lopulla vanha Ales Säisä ei pitänyt siitä, että saaressa tanssitaan. Niinpä hän kynnäti saaren tasaisen keskiosan niin, että tanssiminen oli mahdotonta, mutta tanssipa jatkuikin vähän alempana olevalla pienemmällä tasanteella. (*Jorma Säisä*)

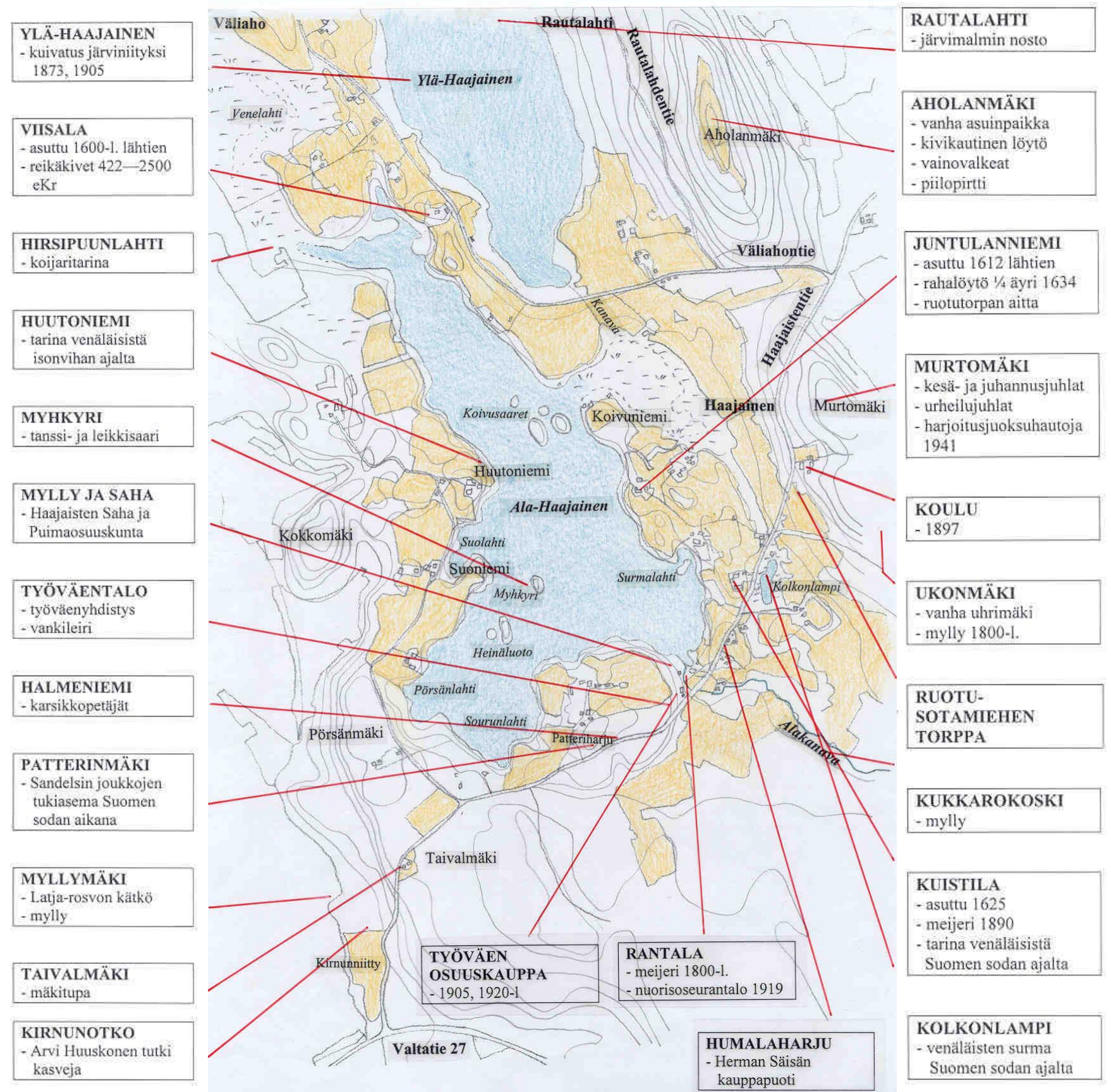
Halmenniemen navetan takana oli kuusi, jota pidettiin *uhrikuusena*. Kun Job Säisä 1800-luvulla osti Halmenniemen, tapa lopetettiin, ja isäntä hakkautti kuusen pois. (*Ee sua selevelle enempee ku Huajaiskylästä*)

Ukonmäki Iisalmen ja Vieremän rajalla on todennäköisesti vanha uhrimäki. *Eikanmäessä* on ollut kolme *uhrikiveä*. Uhrikivistä yksi on siirretty Haajaistentien varteen Eikanmäen kohdalle. Yksi kivistä on työnnetty pellolta viljelysten tieltä metsikköön. Kolmas kivi on ollut Eikanmäen pihapiiristä luoteeseen lähellä lähdeä, jossa säilytettiin maitoja.

Eikanmäellä vietettiin 1800-luvulla juhannusjuhla. ”Lemmenkeinu” eli kyläkeinu oli Valkeisten ja Haajaisten nuorten seurustelu- ja koontumispaikka, missä kylätappelutkaan eivät olleet tavattomia.

Haajaistentien varrella Halmenniemen kohdalla on *karsikkopetäjä*. Aleksander Säisä teki sedälleen Job Säisälle karsikkopetäjän vuonna 1874. Kun Ales kuoli itse vuonna 1940, hänen poikansa teki edellisen petäjän viereen karsikon. (*Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut*)

Haajaisten tarinapaikkoja, Haajaistentien eteläsosa

Vainovalkeita ja varoitustulia on perimätiedon mukaan poltettu Ison vihan aikana Iimäellä, Aholanmäellä ja Konolanmäellä. Aholanmäellä on ollut myös piilopirtti, yksi tai useampia maakuoppia, joihin Iisalmen alueelta on paettu vihollista. Mm. Pirttikangas on saanut tästä nimensä. Vanha-Aholaan liittyvä tarina kertoo, kuinka venäläisiä oli tullut pirttiin, jossa vanha emäntä oli ollut lapsen kanssa. Muu talon väki oli paennut Aholanmäelle. Venäläiset eivät olleet kuitenkaan tehneet pahaa, vain todenneet: ”siinä musikka rotjottamassa”. (Tauno Ahonen)

Lähteisiin liittyy monia tarinoita. *Toivomuslähteellä* on tehty manaamisia ja taikoja riitakumppanien pään menoksi. Kun eräät manaukset toteutuivatkin, oli niitä omantunnon vuoksi kuolinvuoteella selviteltävä. Toivomuslähteen vierellä on myös rosvo-Latjan aarteen kätköpaikka. *Nöyryyden notkon lähteellä* on tarinan mukaan kastettu pakanoita. *Mammonlähde (Kirkkolähde)* on ollut kulkijan lepopaikka.

Hirsipuunlahti on saanut nimensä tarinan mukaan hirtetystä koirarista, joka oli varastellut kyläläisiltä.

Tervapuroon liittyy myös kummitustarina, jonka mukaan pimeällä kuljettaessa paikalta kuuluu ääniä ikään kuin hiekkaa lapioitaisiin kärreihin. Kansan mukaan tämä johtuu siitä, että kuolleet venäläiset on haudattu huonosti, siunaamatta.

Koperoon liittyy tarina naurisvarkaasta. Venäläinen oli mennyt pottukuoppaan ja ryhtynyt nakkelemaan nauriita ulos – mutta lopulta tullut päätä lyhyempänä ulos. (SKS:n arkistot)

Keisari Aleksanteri I:n Suomen matkan ajalta kerrotaan tarinaa *Valkeisten morsiamesta*. Kaksi naista oli ollut pellolla töissä, mitä keisari oli pitänyt hänen vierailunsa aikana sopimattomana. Tytöt olivat selittäneet, että heidän täytyi morsiamina näyttää työkykynsä. (Vieremän kirja)

Haajaisten tarinapaikkoja, Haajaistentien pohjoisosa

KOPERO
- tarina naurisvarkaasta

KIRKKOLÄHDE
- kulkijan lepopaikka

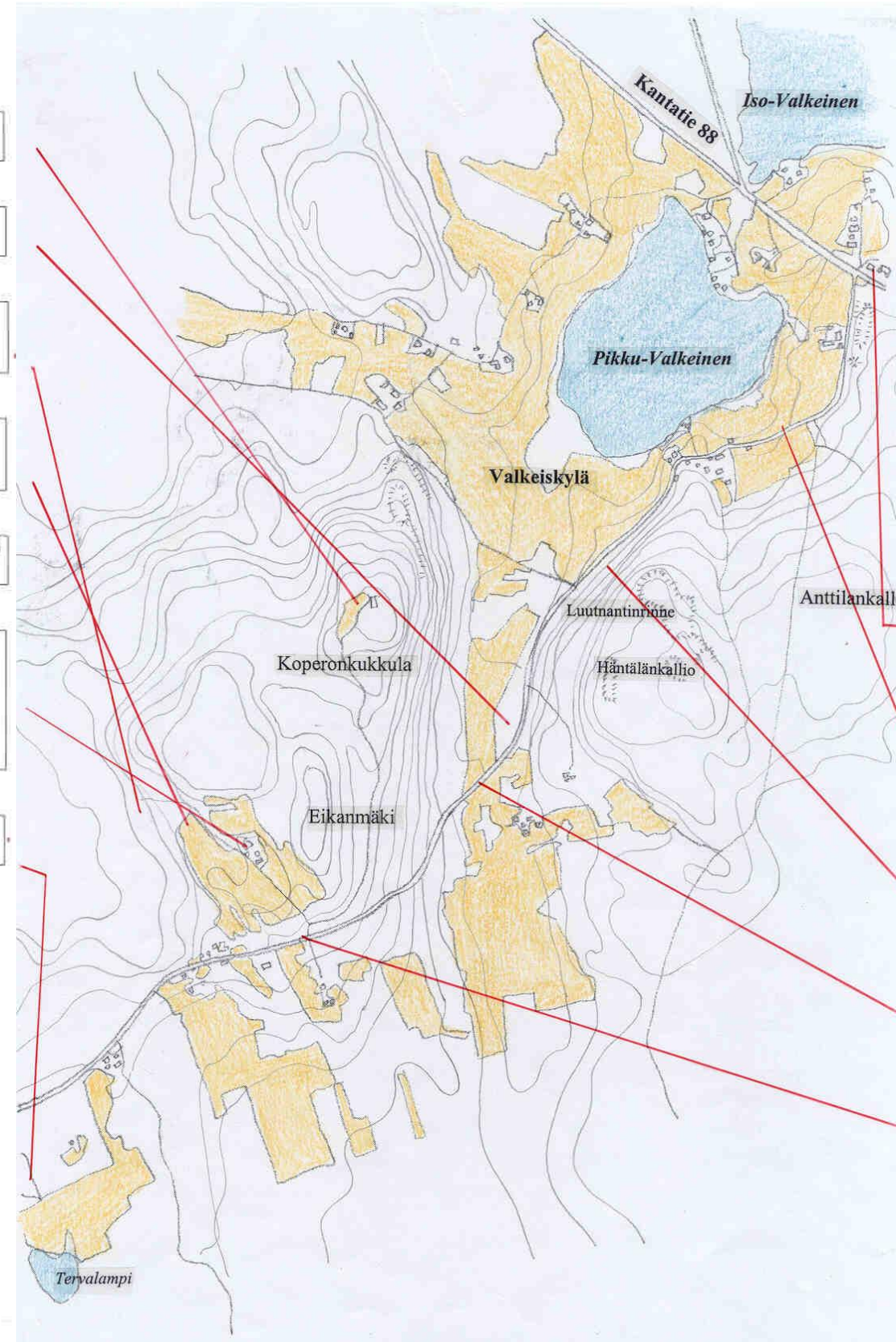
LÄHDE
- maidon säilytys
- lähellä uhrikivi

TOIVOMUSLÄHDE
- manauspaikka
- Latja-rosvon aarteet

NÖYRYYDEN NOTKO
- pakanoiden kastaminen

EIKANMÄKI
- juhannusjuhlat
- lemmenteinuu,
seurustelu-
paikka
- kylätappelut

TERVAPURO
- kummitustarina

VALKEISTEN KOULU
- koulumuseo

TARINA VALKEISTEN MORSIAMESTA
- keisari Aleksanteri I:n Suomen vierailu

LUUTNANTIN RINNE
- tarina venäläisistä luutnanteista isonvihan ajalta

HAAJAISTENTIE
- polku, jonka Carpelan kunnosti tieksi 1798

UHRIKIVET